

Etnografisk samling som bestillingsverk

Jeg lærte hurtig at folk i Ituriskogen var mer enn villige til å selge viktige redskaper. Når man samtidig visste hvor få gjenstander en efeleir rådde over og hvor avhengige de alle var av de få redskapene alle delte på å benytte, måtte jeg sette samlingsetiske bremsen på. Jeg kunne ikke tømme lokalsamfunnet for sentral produksjonsteknologi. Det var heller ikke bare enkelt å få dem til å lage gjenstander på bestilling. De vanskeligheter og utfordringer innsamlingen stilte, passet imidlertid godt med mine antropologiske prosjekter. Gjennom refleksjon omkring gjenstander (og hva er en gjenstand?), den relative knapphet på gjenstander, deres bruksområder, tilblivelse, etniske grenser og sirkulering i sosiale relasjoner lærte jeg også meget omkring det jeg skulle studere: Efepygméenes relasjoner til samfunnet omkring: de nære naboer og svedjebbrukere lese dese og dessuten fjernere nabofolk som lese karo, budu, bila, ndaka, mbo samt forholdet til misjonærer, marked og myndigheter. Selv om gjenstandsrefleksjonene var nyttige, var samlingsbesettelsen det også: jeg kunne utmerket godt ha utforsket problemstillingene uten å samle etnografika.

Nå hadde jeg riktignok et oppdrag fra Universitetets etnografiske museum i Oslo om å komme hjem med en samling etnografika. Sammen med en annen student var jeg før og etter feltarbeidet engasjert som vitenskapelig assistent på museet. Min jobb bestod i å utarbeide det faglige grunnlaget for den permanente Afrikautstillingens fremstilling av Kongobekkenet. Denne delen av utstillingen skulle vise flere sentrale etnografiske og kulturhistoriske temaer og fokusere på visse folkegrupper. En del av utstillingen bestod av gjenstander knyttet til fetisjer og magi. Vi hadde en større del om initiasjonsseremonier for unge gutter. I et eget panel forklarte vi prestisje manifestert i objekter som flott utsmykkede kniver. Interessant nok for meg, tok vi opp det symbiotiske forhold mellom svedjebbrukere og jegere og sankere (pygmeer) i Kongo. Chokwefolket har vært handelsfolk mellom kysten og innlandet og i deres høvdingestoler ser man klart den portugisiske barokkens inspirasjon i en sentralafrikansk håndverkstradisjon. Gjennom våpen og kart forklarte vi skytevåpenets betydning i chokwes voldsomme prekoloniale ekspansjon. En signaltromme ble brukt til å fortelle om trommespråk. Hos kuba viste vi kjønnsbestemt arbeidsdeling i produksjon av rafiavevnader og endelig hadde vi en liten del om betydningen av langdistansehandel i regionen, herunder en oppstilling av tradisjonelle betalingsmidler. I hovedutstillingens store fremstilling av kontinentets tradisjonelle leveveier, skulle Kongodelen stå for Ester Boserups tese om kvinnens sentrale betydning i hakkejordbruket, den dominerende bruksform omkring ekvator. Vi viste også viktigheten av ulike former for jakt, sanking og fiske i Afrika.

Kongofarernes prestisjetunge samlinger, 1885-1918

Over 10% av Osломuseets samlinger kommer fra Kongo (se Wæhle 2000). Vi hadde en sann gjenstandsmengde å velge fra. De gamle samlingene var vesentlig samlet inn mellom 1885 og 1918. Det var ingen problemer å finne en overflod av gjenstander som kunne knyttes til makt og prestisje eller til religion og magi. Museet hadde verdighetsymboler, våpen, masker, fetisjer og initiasjonsparafernalia i store mengder. Vi så dominerende tanker i kolonitidens mannlige perspektiv i den gamle Kongosamlingens karakter. Vi så også spor av den klassiske trofésamlingen: store vifter med våpen prydelig

ESPEN WÆHLE

FIKSE OG TRIKSE, ORDNE OG MIKSE!

Etnografisk Kongosamling i tre epoker

Der langt ute i jungelen så jeg det helt klart: Det ville ikke være umulig å samle efe-folkets komplette gjenstandsunivers. Hvertfall nesten. Under feltarbeid i Afrikas hjerte kom jeg nærmere samlerbesettelsen enn jeg noensinde har vært. Og jeg måtte gi innsamlingen av etnografika en særlig plass i min hverdag på feltarbeid, det var i seg selv en besværlig virksomhet og en evig kilde til hodepine.

Det kan diskuteres om efe (de er bedre kjent som mbuti pygméer) er jegere og sangere, trommere og sangere, dagleiere eller lurendreiere. Deres livsførsel var i alle tall på 1980-tallet preget av tidvis nomadisering etter vilt, fisk, honning og skogens ville vekster. I andre perioder bodde de nære nabofolkenes bosetninger og åkre. Her byttet, arbeidet de og stjal de for å få tilgang til den rike svedjebbrukssproduksjonen og markedet omkring.

I tretten måneder fulgte jeg efefolkets vandring mellom de dype skoger med jakt, fis-king, sanking og honningfangst og de lukerative muligheter langs veien og i landsbyene. Det var krevende nok å flytte med dagers og ukers mellomrom. Jeg slepte nemlig notatbøker, fotoutstyr, båndopptager, medisiner, kokeutstyr og alt annet jeg mente en antropolog kunne trenge i en fuktig og varm regnskog. Jeg skulle således ta meg ekstra sammen for å ha vilje til å samle gjenstander som kom på toppen av resten av bagasjen. Sammen med en ung mann fra efes nabofolk lese dese bygget jeg hus for å skaffe et lager til en voksende samling av etnografika. Han fikk giftet seg, fikk sin første egne bolig og jeg ble eier av et lagerrom. Huset var ikke slutten på problemene. Jeg måtte også bli min egen konservator og magasinbestyrer: gjenstandene støvet ned, muggen vokste i tykke lag på fine ting, og det evige bålet la et jevnt lag av klebrig sot over alt. Fra første gjenstand visste jeg at veien hjem ville bli et helvete: det var vanskelig nok å komme seg frem til fots i store deler av Nordøstkongo, hvordan i alle verden skulle jeg få fraktet kasser med samlinger? Og hvor skulle jeg få kasser fra? Etter innledende undersøkelser hos tollmyndigheter og sikkerhetspolitiet i det som dengang het Zaïre, var jeg klar over at det kunne kreves overnaturlige evner for å få samlingen ut av landet. Og det var på ingen måte sikkert at småflyet til misjonærene ville ta godset med ut til Nairobi, Kenya.

arrangert omkring minner fra jakt og eventyr i Afrikas hjerte. Vi måtte imidlertid lete høyt og lavt på museet for å finne noe som kunne illustrere Kongobekkenets livsviktige svedjerdbruk. I denne bruksformen er hakke, jungelkniv, øks, gravestokk og kurv de viktigste redskapene. Etter dager med leting fant vi en enslig hakke! Museet hadde 800 spyd og sikkert flere kniver, sverd og piler. Med 1970- og 80-tallets interesse for økologisk adaptasjon og kvinners rolle i produksjonslivet stod det klart for oss hva jeg skulle samle i Kongo i perioden 1982-83. Mitt oppdrag ble å komme hjem med en samling av hverdagslivets viktigste gjenstander. Hovedfokus skulle være på produksjonsteknologi og gjenstander knyttet til barneliv og familie – en motsamling til tidligere tiders innsamlingsfilosofi slik dette manifesterte seg i samlingene fra 1885-1918.

De gamle Kongofarernes samlinger var uomtvistelig spektakulære og flotte. Til utstillingen hadde vi valgt ut en skog av spikerfetsjer, yaka og sukufolkenes flotte masker, dansedrakter og sverd knyttet til initiasjonsseremonier samt kubaenes utrolige geometrisk utsmykkede rafiavevnader. Vi hadde en nydelig formet signaltromme og betalingsmidler i de vakreste former. Omkring pygméfigurer i gips, innkjøpt hos Umlauff i Hamburg i 1930, bygget vi opp en liten bosetning og kontrasterte med jordbruksfolkenes gjenstandsflora representert med sirlig utformede honningbeholdere, harper, elfenbenshorn og keramikk fra mangbetu. Fra chokwe stod den fabelaktige høvdingestol i sen-trum, flankert av gevær utsmykket med messingstifter. Den Afrikautstilling vi laget i Oslo var basert på antropologiske kontekstualiseringer, men mange kom for å se de gamle Kongosamlingene som eksempel på fremragende afrikansk kunst. Om det er fruktbart å betrakte disse gjenstandene som kunst er en diskusjon for seg, det er i alle fall sikkert at det idag er meget vanskelig å finne nyproduserte gjenstander av samme type og kvalitet.

En dagligdags samling fra Ituriskogen

Hvilken kontrast de gamle Kongofarernes gjenstander var til den samling jeg etter hvert skapte i felten. I efe- og lesesamlingen er det visuelle inntrykket dominert av tre og plantefiber. Selv om mange av gjenstandene kan sies å ha sin egen enkle skjønnhet, er det langt mellom pynt og ornamentering. Samlingen så prosaisk og dagligdags ut, nettopp slik den skulle være. Mye av den var også produsert til museet og manglet den patina og spor av mange henders bruk som brukte gjenstander har. Etter som efe og lese dese lever med tette og komplekse relasjoner, noe som også preger materiell kultur, var det naturlig å bringe med gjenstander fra begge folkegrupper. Fra jakt, sanking, fiske og jordbruk var det alt fra gravestokk, jungelkniv, kurver via piler, buer, spyd, fiskeruser og fiskegift til fuglefeller, økser og klatreutstyr. Barne- og familieliv var representert ved så forskjellige ting som babybæreseler i bark, en kautsjukfotball, barnebuer og armbånd av plantefiber. Mens mange av gjenstandene var lokalprodusert, skulle samlingen også reflektere hva de benyttet av industriprodukter. Jeg kjøpte derfor ting så som koreanske aluminiumsgryter og fargerike kinesiske emaljekopper.

Jeg ville gjerne ha med eksempler på den tradisjonelle efebekledning som består av to skjørtebiter for kvinner og en bleielignende bukse for menn, begge holdt oppe med en enkel streng omkring livet. Tøystykkene lages av utbanket bast (også kalt *tapa* eller barktøy) og er vakkert dekorert med plantefarger i abstrakte mønstre. Det var vanskelig

å få kjøpt barktøy, først da det kom en ung mann som beilet til en av leirens kvinner kom det fart i produksjonen. Han hadde ikke hell med sitt kjæresteprojekt, men hans familie fikk en stor inntekt på barktøy. Jeg hadde tenkt meg en 5-10 stykker, men endte hurtig på en samling på omkring 150 dekorerte barktøystykker. Etter hvert kom også andre produsenter inn i bildet. Slik ble det at museet i Oslo nå antageligvis har en av verdens største samlinger av pygméenes karakteristiske barktøy.

Med en samling fra de eksotiske pygméer følger lett en forestilling om at gjenstandene kan være de siste rester av en opprinnelig kultur, et slags refugium fra materiellkulturens morgen. Riktignok er samlingen preget av en utpreget håndverksproduksjon som i stor grad er basert på lokale råvarer. Ved komparasjon med eldre samlinger fra regionen (de første dokumenterte gjenstander er fra 1860) kan vi for enkelte gjenstander se en mer enn hundreårig kontinuitet i materiell kultur. Samlingen var allikevel ikke en entydig refleksjon av dype historiske tradisjoner. At Efesamlingen i Oslo kunne ha et såpass stort innslag av redskaper der jern inngår, uten at lokalområdet ble røvet for produksjonstek-

